

MORFEMANALYS

Vi kan dela in ord i mindre enheter, *segmentera* orden. Här följer en liten kortfattad beskrivning över de viktigaste termerna och distinktionerna som görs inom detta område.

LEXIKALA OCH GRAMMATISKA MORFEM

Morfem är språkets minsta betydelsebärande enhet, och kan vara dels *lexikala*, dels *grammatiska*. Medan de lexikala uttrycker någon lexikal betydelse, så modifierar de grammatiska morfemen de lexikala i någon bemärkelse.

Ordet *stenig* består av två morfem, det lexikala morfemet *sten*, och det grammatiska morfemet *ig*, som har betydelse (ungefär "full av") men inte kan stå självständigt. Medan *sten* "betyder" något i sig - man kan tänka sig en *sten* - så har inte *ig* någon sådan betydelse. Man kan inte tänka sig en (eller flera) *ig*. Lägg dock märke till att *ig* har grammatisk betydelse, dock inte lexikal.

Grammatiska morfem kan också vara egna ord, som t ex:

och
på
emellertid

Detta är "betydelsefattiga" ord som inte har så stor betydelse i sig, utan som mest tjänar till att binda ihop, modifiera och relatera andra ord (eller satser) i satsen. Även de *kopulativa* verben (*vara, bliva, heta, kallas*) och deras olika former kan räknas dit.

AVLEDNINGSMORFEM OCH BÖJNINGSMORFEM

En ytterligare skillnad som finns inom gruppen grammatiska morfem är den mellan avledningsmorfem och böjningsmorfem.

Avledningsmorfem är morfem som modifierar betydelsen hos ett ord, så att det upplevs som ett annat ord (se vidare Dahl om avledningar generellt). Exempel är på suffigerade avledningmorfem är:

lik   -->   *lik* *het*
L   L   G
                                  AVL

och

stor   -->   *stor* *lek*
L   L   G
                                  AVL

Det finns även avledningsprefix, som t ex:

se   -->   *an se*
L   G L
                      AVL

En sak att se upp med här är att alla affix som ändrar ordklass på ett ord är avledningar, men därför gäller inte det motsatta förhållandet: inte alla avledningar ändrar ordklass på de ord de modifierar.

Böjningsmorfem modifierar betydelsen på ett och samma ord. Man känner att det fortfarande rör sig om samma ord, men att betydelskillnaden är grammatisk, inte lexikal. De kan "lägga till" information som t ex plural eller preteritum, som i fallen nedan:

bil   -->   *bil ar*
L   L G
                              PLUR

köp   -->   *köp te*
L   L G
                              PRET

Som synes så uttrycker böjningsmorfem företeelser som *numerus*, *tempus* med mera.

FONOLOGISKT OCH LEXIKALT STYRDA ALLOMORFER

Betrakta följande två ordpar:

hoppa   -->   *hoppa de*
L   L G
                              PRET

och

köp   -->   *köp te*
L   L G
                              PRET

Vi ser här att morfemet PRET (för preteritum) har olika utformning. I ena fallet *-de*, och i det andra fallet *-te*. Dessa två former benämnes *allomorfer*, av grekiska *allo-* för "annorlunda". Orsaken till att det i ena fallet ovan är *-de* och i det andra fallet är *-te* beror på att innan *-de* har vi vokalen *a* som är tonande, varför den inledande konsonanten på suffixet blir tonande: *d*. I det andra fallet slutar det lexikala morfemet på det tonlösa *p*, varför den inledande konsonanten på böjningssuffixet blir tonlös: *t*. Eftersom skillnaden mellan *-de* och *-te* här styrs av en fonologisk process, kallar man allomorferna *-de/-te* för preteritum för *fonologiskt styrda allomorfer*.

Betrakta nu följande ordpar:

bil   -->   *bil en*
L   L G
                              BEST

och

hus   -->   *hus et*
L   L G
                              BEST

Här ser vi att morfemet BEST (för bestämd form) realiseras dels som *-en*, dels som *-et*. Orsaken därtill är att orden *bil* och *hus* har olika genus (utrum respektive neutrum). Att vi finner BEST-allomorferna *-en* och *-et* här beror alltså på egenskaper hos de lexikala morfemen, vars böjningar följer olika *böjningsparadigm*. Därför talar man här om *lexikalt styrda allomorfer*.

LIKA MÅNGA MORFER SOM MORFEM

Vi tar nu en helt vanlig fras och analyserar den:

Bil en och ett hus
 L G G G L
 BEST = 5 morfem, 5 morfer

I frasen ovan har vi 5 morfem, två lexikala (*bil* och *hus*) och tre grammatiska (BEST, *och* och *ett*). När vi räknar samman dem så blir morferna lika många som morfemen. Detta är emellertid inte alltid fallet.

FLER MORFER ÄN MORFEM

Om ett visst morfem dyker upp i en sats (eller fras) mer än en gång, så räknas det som en extra morf, men inte som ett extra morfem.

Vissa morfem betecknar grammatiska funktioner. Sålunda betecknar *-et* i *huset* bestämdhet, och *-en* i *bilen* sammalunda. Vi räknar antalet morfem och morfer i satsen:

Hus et och bil en
 L G G L G
 BEST BEST = 5 morfer, 4 morfem

I denna sats har vi 5 morfer och 4 morfem eftersom BEST förekommer två gånger! Vi räknar helt enkelt inte BEST (eller något, för den delen!) två gånger.

Detsamma skulle gälla om vi dubblerade ett lexikalt morfem, som i satsen:

Bil en och bil ar
 L G G L G
 BEST PLUR = 5 morfer, 4 morfem

Vi har i denna sats 5 morfer, men bara fyra morfem, eftersom det lexikala morfemet *bil* förekommer två gånger, men bara räknas en gång.

FLER MORFEM ÄN MORFER

Det förekommer även att ett ord (eller sats) innehåller fler morfem än morfer. Betrakta ordet:

grön
 L = 1 morfem, 1 morf

Vi har här ett lexikalt morfem som anger en egenskap. Om vi nu lägger till komparativ, så anger vi detta med komparativmorfemet *-are*, sålunda:

grön are
L G
KOMP = 2 morfem, 2 morfer

Detta torde inte bjuda på några problem. men betrakta följande ord:

liten
L

Det uttrycker det lexikala morfemet *liten*, som anger en egenskap. Om vi nu komparerar detta, som vi gjorde med *grön* ovan, får vi följande ord:

mindre
L + G
komp = 2 morfem, 1 morf

Den enda morfen *mindre* uttrycker här **både** det lexikala morfemet *liten* **och** det grammatiska morfemet *komparativ*. Detta är det enda fall där vi får fler morfem än morfer.

Ett engelskt exempel skulle kunna åskådliggöras av de bägge ordparen:

jump
L = 1 morfem, 1 morf

jump ed
L G
PRET = 2 morfem, 2 morfer

och

go
L = 1 morfem, 1 morf
went

L+G
PRET = 2 morfem, 1 morf

Fall som skulle kunna betraktas som "gränsfall" är t ex ordpar som:

ung - yngre

...där det kan ifrågasättas som ordformen *yngre* utgörs av *ung + re* (med en liten ljudmodifikation), eller en egen ordform.

MORFEM OCH NOLLMORFER

Ibland uttrycks inte vissa morfem i svenska. Betrakta först ett "normalfall":

bil
L = 1 morfem, 1 morf

bil ar
L G
PLUR = 2 morfem, 2 morfer

Här har vi inga problem, eftersom både det lexikala och det grammatiska morfemen realiseras på "ytan" så att säga. Om vi däremot tar ett ord som *hus*, så finner vi följande:

hus
L = 1 morfem, 1 morf (om vi av någon orsak vet att det är singular)

hus Ø
L G = 2 morfem, 2 morfer (om vi vet att ordet står i plural)
PLUR

Problemet här är att morfemet PLUR inte syns i ordet *hus*. Emellertid så "finns" det där ändå, och skall räknas, både som morfem och som morf. Man talar här om *nollmorf*, eller något oegentligt, om *nollmorfem*. Man kan också säga att PLUR har en *nollallomorf*.

FOGE-S OCH FOG-VOKAL

Det förekommer även i svenska att vissa segment inte alls faller inom ramen för en morfem/morf-beskrivning.

Om vi segmenterar ordet *förstoringsapparat* så får vi följande analys:

för stor ing s apparat
G L G foge-s L
AVL AVL

Foge-s betraktas varken som morfem eller morf, avledning eller böjning, utan helt enkelt bara som foge-s. Det finns även foge-vokaler, vilka inte heller de betraktas som morfem eller morfer. Exempel är:

lekstuga - *lekstugetak* = foge-e
gata - *gatukök* = foge-u
kvinnna - *kvinnofråga* = foge-o

Dessa fonem är historiskt sett gamla kasusmarkeringar, men har förlorat denna funktion i modern svenska. Numera tjänar de bara som "klister" vid sammansättningar och faller således utanför ramen för beskrivningen.

